

HALOTT KULTUSZ ÉS SÍREMLÉKEK

TÓTH ISTVÁN

A Burgstall öröksége.
Egy archaikus túlvilágkép
töredékei*

*„habár előre jól tudom,
nem érhetem végét egészen ...
s maradok majd a féluton,
míg a végetlen portikusznak
egyhangu oldalívei
rejtett forrása fényben úsznak.”*

Babits Mihály: Az örök folyosó

„A dunántúli Hallstatt-kori arisztokrácia életébe páratlan rajzsorozaton keresztül is bepillantathatunk: ezek a soproni Várhely edényeit díszítik. Egyetlen harci jelenet sincs köztük. Vadászkutyák kíséretében szarvasokat üző lándzsás-lovas vadászok, birkózók és ökölvívók képviselik egyedül az 'erőszakos' cselekményeket. Más jeleneteken ünnepelnek: lantszóra díszes, harangszoknyás asszonyok-lányok táncolnak felemelt kézzel. Ugyanezen asszonyok hétköznapiokon szövőszéknél ülve dolgoztak. Sok ünnep és szertartás élénkítette az életet, pontosan úgy, mint azt a venétek és az etruszkok híres situlaművészetéből tudjuk. Az oltáron állatot áldozó pap éppúgy erről tanúskodik, mint a négykerekű szekéren ünnepi menetben felvonultatott bálványképek és istenszobrok.” – így jellemzi Bóna István a „tűzkötetes” Magyarország története I.

* A szerző a PTE-BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének volt megalapítója és tanára. 2006. augusztus 10-én – tele munkakedvvel, sziporkázó ötlettel, elkezdett könyvekkel, tanulmányokkal – váratlanul elhunyt. Az itt közölt munkája a 2003/4. tanévben benyújtott, 2005-ben megvédett *Pannoniai vallástörténet* c. akadémiai doktori disszertációjának 3. fejezete (I. rész). Ezt a témát nagy sikerrel adta elő korábban Sopronban (2003. november 21-én), a Scarbantia Társaság ülésén „*A pannoniai síremlékek ábrázolásainak őskori előzményei*” címmel, valamint Budapesten, az Ókortudományi Társaságban „*Kocsival az örök vadászmezőkre. A pannoniai őslakosság túlvilágképe*” címmel (2004. február 20-án), ez utóbbiért az ókorosok legrangosabb elismerésében, *Marót Károly-díj*ban részesítették. Hagyatékában maradt irattartóban ehhez a fejezethez/tanulmányához 44 képet válogatott össze, a remélt, majdani kiadáshoz mellékleként. Szerette volna a teljes *Pannoniai vallástörténet* c. disszertációját könyvként megjelentetni, több kiadóval is tárgyalt ez ügyben, de pénz hiányában nem kapott biztató ígéretek. A magyar ókortudomány nagy vesztesége, hogy a kötet nem jelenhetett meg. Azután elkezdte a disszertációját fejezetenként kiegészíteni, ill. az ilyen megjelentetését tervezte. De munkájának részenkénti megjelenését sem érthette meg. A tíz fejezetből ez az első, ami folyóiratban kerül napvilágra. A mottóul kiemelt, fájdalmasan találó Babits-idézet Tóth István DSc-disszertációjának legutolsó lapján olvasható. (*Fekete Mária jegyzete.*)

kötetében a Sopron-Burgstalli Hallstatt-kori fejedelmi urnák ábrázolásait.¹ Majd ezt írja a kor és a terület lakosságáról:

„Szoros észak-itáliai és ausztriai kapcsolataik nyomán elképzelhető, hogy a Hallstatt-kultúrába tartozó Nyugat-Dunántúlon a venétekkel vagy Noricum (Ausztria) lakosságával rokon nép élt, legalábbis a halmokban temetkező arisztokrácia venét vagy noricumit eredetű volt.” Venét és/vagy noricumit eredetű vallásos képzetekkel az eddig kifejtettek során is többször találkoztunk. A területen a Kr. e. I. évezred második felében lezajlott népmozgások, mindenek előtt a boius bevándorlás kapcsán nagyszabású lakosság-pusztulásról nem tudunk, bizonyos alapvető temetkezési szokások – halomsírok – is kontinuusnak látszanak.² Úgy tűnik tehát, érdemes megvizsgálni a kérdést, vajon a Sopron-várhelyi (Burgstall) „páratlan rajzszorozat” motívumkincse nem érte-e meg a római kort? Azaz, hogy a harci jeleneteket nélkülöző rajz-részletek nem bukkannak-e föl 7–8 évszázad elteltével a római kori kőplasztikában?

E vizsgálatot fordított időrendben látszik célszerűnek elvégezni: a burgstalli urnák egyedi rajzai helyett a római sírkövek viszonylag nagy példányszámú motívum-csoportjait véve először szemügyre. Az észak-pannoniai régió – tehát a Vindobonától a Dunakanyarig, délen nagyjából a Balaton-Intercisa vonalig terjedő, mintegy 70 km-nyi széles területsáv – gazdag és változatos korai síremlék-anyagot mutat fel a Kr. u. 1–2. századból. A meglehetősen nagyszámú emléken a következő motívum-csoportok különíthetők el egymástól:

- A) küzdelmi jelenet,
- B) cathedrán ülő matrona,
- C) kocsijelenet,
- D) vadászjelenet,
- E) az ún. asztrális szimbólumok köre,
- F) a „nagy tripus” vagy az ún. áldozati jelenet.

Igen lényeges, hogy e motívumcsoportok nem elszigetelten, hanem egymással időben és térben párhuzamosan, gyakran egymással szoros és rendszeres kapcsolatban bukkannak fel. Az egyes jelenetek egy-egy síremléken való egyidejű felbukkanása, látszólag szabad asszociatív kapcsolata, határozottan valamiféle belső, rejtett összefüggésre utal.

Az alábbiakban e jelenetek, kapcsolatok új értelmezésére vállalkozunk. Előjáróban rögzíteni szeretnénk: valamennyi olyan síremlék, amely a most vizsgált anyagba tartozik, a szokott, Pannoniában igen gyakori dionysosi

¹ Bóna István: A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon. In: Magyarország története, I. kötet, III. fejezet. (Főszerk.: Székely György) Bp., 1984. 172–175.

² Uo.

jelképekkel (kantharosból kinövő szőlő, ill. borostyán-inda, szőlőfürtök, girlandok, delfinek) van díszítve, mintegy annak jelzéseképpen, hogy a most vizsgált jeleneteknek szoros kapcsolata volt a dionysosi élet-halál gondolatkörrel.

1a. kép.

1b. kép.

1. kép. Küzdelmi jelenetek: Borbolya (Walbersdorf) (fotó: Ortolf Harl, www.ubi-eratlupa.org)

A) Küzdelmi jelenet (1. a–b kép)

A terület legkorábbi síremlék-csoportján, az 1. század második felére keltezhető borbolyai (Walbersdorf) sírkövek³ egyikén fordul elő, mindössze egyetlen példányban. Szabályszerű gladiátor-küzdelmet látunk: két sisakos, pajzsos viador ront karddal egymásra, miközben kettejük között egy deréktól fölfelé meztelen nőalak látható, *orans* pózban; jobb felől pedig egy negyedik alak – az ábrázolás kopott volta miatt nem dönthető el egyértelműen férfi-e vagy nő? – mutat, int, mindkét kezével a küzdők felé (1.a kép).

Mindkét mellékszereplő funkciója kérdéses, az eddigi szakirodalom által adott magyarázat: Nemesis, ill. egy *lanista* alakja, aligha elfogadható.⁴ Nemesis ui. egyike ama nagy istennőknek, akiket (már csak koruknál fogva is) nem szokás fedetlen keblekkel ábrázolni, a *lanistának* pedig ebben a helyzetben semmi keresnivalója sincs a küzdő felek mögött. Főleg akkor, ha ez az alak szintén nő...

A már Bóna István által is említett etruszk, ill. venét sepulchrális emlékeanyag (a kamra-sírok freskói éppúgy, mint a situlák) nagyszámú *agón*-jelenetet mutatnak; mint ahogy számtalan más forrásból tudjuk, hogy a római *ludi* szerves előzményei az etruszk halotti játékok voltak.⁵ A halotti tor kíséropompájához tartozó *agón*, nyilvánvalóan az evilág és a túl-világ mezsgyéjének átlépésében volt hivatva segítséget nyújtani a 'nagy útra' indulónak.

Meglepő, hogy a gladiátor-jelenetes sírkő pár darabjának alsó képmezéjében egy kakasviadal-jelenettel találkozunk (1.b kép). Még meglepőbb, hogy az egymást csipkedő nagy madarak fölött, középen – ugyanott, ahol az előző esetben a fedetlen mellű nőalak áll – egy kisebb madár – minden bizonnyal galamb – repülő figuráját látjuk; bal felől pedig egy negyedik állat, a kakasokhoz képest nevetségesen kicsiny kutya alakja zárja a kompozíciót. A két sírkő szorosan összetartozik: azonos családi kötelékbe sorolható személyek számára készültek,⁶ anyaguk, méretük, kompozíciójuk, motivikus részleteik pedig azonos készítőt bizonyítanak. A két jelenet elhelyezkedése, mérete, kompozíciós szerepe pontosan megegyezik. Bizonyos, hogy a két küzdelmi jelenet által hordozott tartalom – nyilvánvalóan a halotti *agón* – is azonos volt. De azonos a négy-szereplős kompozíció is, sőt a félmeztelen, *orans* pózban álló istennő és a galamb figurája között sokszálú, messzire mutató kapcsolat is felvethető (pl. Kréta).

³ Bella Lajos: Három római feliratos kőről. *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901), 67. skk.; H. Hofman: Römische Grabsteine aus Walbersdorf bei Ödenburg. *JÖAI* 12 (1909) 226. skk.; A. Schober: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien, 1926. 185., 224. (továbbiakban: Schober 1926.); Gabler Dénes: Arrabona és környékének köplasztikai emlékei. *Arrabona* 11 (1969), 54. sk.; CSIR Österreich I, 5. Nr. 8–9.; Gabrieli Gabriella: Sopron. Római kori kőtár. *Tájak – Korok – Múzeumok* 512. Bp., 1995. 12. A „gladiátor”-jelenetes képző színes fotója legutóbb Gömöri János – Karl Kaus: *Panem et circenses. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége*. *SSz.* 59 (2005), 158., 20. képén jelent meg.

⁴ Vö.: Gabler Dénes: *Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei*. *Arrabona* 24–25 (1988), 63–66.

⁵ R. Auger: *Kegytlenség és civilizáció*. Bp. 1978.; Massimo Pallottino: *Az etruszkok*. Bp., 1980. 169. skk.

⁶ Mócsy András: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Bp., 1959. 225. Nr. 114/4.: „Das Stemma der Familie ist nicht völlig klar.” (A továbbiakban: Mócsy 1959.)

A kakasviadal borbolyai ábrázolásának pontos párdarabját Aquincumból ismerjük,⁷ maga a kakas pedig (talán a *psychopompos Hermés*⁸ jellegzetes állatkísérőjeként) rendszeresen felbukkan a Borostyánkő út mentén: halotti urna tetejének díszeként is, ill. sírmellékletként ismerjük Emonából, Savariából.⁹ Rendszeres eleme a kakasviadal ábrázolása a Kr. e. 8–6. századi görög vázafestészetnek is.¹⁰

2. kép. Matrona: Flavia Usaiu sírköve, Gorsium (fotó: Tóth István)

⁷ Schober 1926.; Nagy Tibor: Kőfaragás és kőszobrászat Aquincumban. BpR 22 (1971) 105. sk.; További példa: CSIR Österreich I, 5. Nr. 15. Vö. Alföldy Géza: Római feliratos kő Újkérről. SSz. 19 (1965), 247–249. A jelenet értelmezése ezen a sírkövön (lh.: Újkér) bizonytalan, vö. CSIR Österreich I, 4. 406, 407, 408. – mindhárom Carnuntumból. – a kérdésről összefoglalóan: G. Langmann: Zwei Keltengrabsteine aus Potzneusiedl. – Zeugen römerzeitlicher Volkskunst. In: Urgeschichte – Römerzeit – Mittelalter, Materialien zur Archäologie und Landeskunde des Burgenlandes. I. WAB 69. Eisenstadt, 1984. 106–113.

⁸ Kerényi Károly: Hermész a lélekvezető. Bp., 1984. 126.; Kerényi Károly: Mi a mitológia? Bp., 1988. 59–62.

⁹ Religions and cults in Pannonia. Exhibition at Székesfehérvár, 1996. (Ed. Fitz, Jenő) Székesfehérvár, 1998. Catalogue: Drnovo near Krško, 27. kép, 60. p. (Lazar I.), Savaria, 232. kép, 113. p. (Buócz T.) Fitz Jenő: Pannonia születése. MOYΣEION sorozat, Bp., 1999. 16–17. kép. 77. p. (A továbbiakban: Fitz 1999.)

¹⁰ Pl.: John Boardman: Greek Art. Second revised edition, reprinted, London, 1994. Fig. 80., p. 84.

B) Cathedrán ülő matrona

Északkelet-Pannonia korai síremlékeinek legjellegzetesebb jelene, de ismerjük előfordulásait a tartomány nyugati területeiről is. A képpel – elsősorban, mint a Noricum-pannoniai női viselet jellegzetes dokumentumával – Jochen Garbsch és Fitz Jenő foglalkozott érdemben.¹¹ Az ábrázolási séma egyszerű. Magas támlájú, időnként lábtartós karosszékben – a matronák ülőhelyén, a *cathedrán*¹² – ülő nőalakot látunk, nyugodt pozícióban. Öltözéke minden esetben ünnepélyes: jellegzetes kalap- ill. turbánszerű fejfedő, fátyol, a nyakon *torques*, a vállakon hatalmas szárnyas fibulák. Aligha tévedünk, ha az öltözékben – a gyakorta megadott magas életkor ellenére is – menyasszonyi viseletet – fejdísz-fátyol-ékszerek – látunk.¹³

A *cathedrán* ülő nőalak¹⁴ kezében tárgyak: orsó, tükör, szépítőszerek – mind a halottöltöztetés, a ravatal kellékei. Egyben a tükör és az ugyancsak gyakran felbukkanó (arany)alma a gyermek Dionysosra utaló jelképek is, így a halál és újjászületés gondolatához is kapcsolódnak¹⁵. Etruszk, klasszikus görög, balkáni példák sokasága bizonyítja, hogy a kép a *halottat magát* ábrázolja, ezt néhány jó minőségű faragvány, mint pl. a gorsiumi Flavia Usaiu (2. kép) sírköve¹⁶ esetében is, az arc és az alak határozott portrészerezése is bizonyítja.

Amennyiben itt az útra készülődő halottat, Hadés menyasszonyát, a még szépítőző „falusi Hégesót”¹⁷ látjuk, akkor a kép – *pars pro toto* – nyilvánvalóan a halotti lakomát szimbolizálja, amelyen ünnepi viseletben, székéhez rögzítve, maga az elhunyt is részt vesz.¹⁸

¹¹ Jochen Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München, 1965. (továbbiakban: Garbsch 1965.); Recenzeálta: Fitz Jenő, Antik Tanulmányok 13 (1966), 148–150.; Fitz Jenő: Az eraviscus női viselet. Arch. Ért. 84 (1957), 133–154. – Hasznos szempontokat ad: Láng Margit: Die pannonische Frauentracht. JÖAI (1919) Bbl. 207–260., Láng Margit: Halotti lakomábrázolások pannoniai és daciai síremlékeken. RTÉ 1923–1926. 71–80. (A továbbiakban: Láng 1923–1926.).

¹² Vö.: K. E. Georges: Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig 1879. Bd. I. 965–966.

¹³ Néprajzi párhuzamok sokasága bizonyítja a szokást: az igazi menyasszonyi viselet egy-egy jellegzetes darabját megőrzik, hogy az, akár öregasszony-korban is, a sírba kerülhessen. Vö. a népi gyakorlatban általános halott kísérő ének egyik erdélyi szövegrészletével, egy idős (!) nő temetésén: „jaj, de szépen megyünk mi, szép menyasszonyt viszünk ki...”.

¹⁴ A jelenetről összefoglalóan: Angelo Brelich: Aquincum vallási élete. In: Laureae Aquincenses I. Diss. Pann. II: 11. Bp. 1938. 116. (A továbbiakban: Brelich 1938.)

¹⁵ Kerényi Károly: Görög mitológia. Budapest, 1977, 164–167. (A továbbiakban: Kerényi 1977.).

¹⁶ Fitz Jenő: Új szerzemények. Római kőtár. Alba Regia 10 (1969), 152. Nr. 2.; RIU 1548 a. Fitz 1999. 73., 8. sz. (színes) kép.

¹⁷ Babits Mihály: Hegeso sírja. Egy görög emlékre. In: Uő: Összegyűjtött versei. Bp., 1977. 24–25. Borsos Miklós grafikájával.

¹⁸ Brelich 1938, 116. Ezzel szinte azonos gondolati háttér látszik megfogalmazódni a híres kasanlaci sírkamra freskóján is.

3. kép. Kocsijelenet: Herceghalom (fotó: Ortolf Harl)

C) Kocsijelenet

Egész Észak-Pannoniában (Noricumban is) általánosan elterjedt képtípus: Alább részletesen kifejtendő módon a *cathedra*-kép szerves, narratív folytatása. A képet részleteiben Sági Károly és Visy Zsolt vizsgálta.¹⁹

A jelenet ezúttal is nagyon egyszerű: általában jobb felé haladó kétlovas kocsin,²⁰ amelyet a bakon ülő kocsis hajt, viszik a *cathedrán* ülő halottat (ritkán halottakat), nyilvánvalóan az *ustrinum*hoz, a nagy út igazi kezdetét jelentő halotthamvasztó helyre. A kocsi végében általában egy szolgáló kuporog, ölében ládikával, amely bizonyára keneteket, a máglya füstjét illatosító adalékokat (netán borostyánkővet) rejt (3. kép). A kocsi előtt, gyakorta, (de nem rendszeresen) lovászlegény vezet egy felszerszámozott lovat: ez nyilván az utolsó útra vivő háttas, a menyasszonyt rabló Hádés számára²¹. (Itt kell megemlítenünk azt a határesetet, amikor egy-egy *ala*-katona sírkövén látjuk a kantáron vezetett, felnyergelt lovat. Ezekben az esetekben, a hivatás jelképe egybeesik a halálos szférára utaló jelképpel. Olyankor viszont, amikor a lovas katona sírkövén a *lovas*

¹⁹ Sági Károly: Kocsiábrázolások Pannonia császárkori szepulkrális vonatkozású köemlékein. Arch.Ért. 1944–1945. 214 skk.; Visy Zsolt: Die Wagendarstellungen der pannonischen Grabsteine. Pécs, 1997. (A továbbiakban: Visy 1997.); Vö. még: Brelich 1938, 116–117.

²⁰ A sok ábrázolás, leírás közül nézzünk egy frissen megjelentet, egy szentendrei sírkőről: „Az alsó képmezőben kocsi-jelenet látható. A kocsi enyhén lefelé halad. A kocsi bakján a hajtó ül, a kocsin lévő széken asszony alakja vehető ki, a kocsi végében lábait lógatva, a menetiránynak háttal egy másik asszony ül. A kocsit két ló húzza, bal mellső lábaikkal éppen léptetnek. A befogott lovtaktól jobbra, a fejük fölött lovas kíséző látható, a lovas mintha irányítaná a menetet, jobb karjával hátrafele int. A kocsit húzó lovak előtt egy kis bikaborjú halad. ... Az alsó képfelület hiányzó keretei azt a benyomást keltik, mintha a kőfaragó egy hosszabb jelenetsort akart volna bemutatni.” Csontos Katalin: Kocsiábrázolás egy szentendrei sírkövön. Studia Comitatus 28 (2004) 261–263.

²¹ Brelich 1938. 117.; Vö.: Dobrovits Aladár: Válogatott tanulmányai, I. Egyiptom és az antik világ. Apollo könyvtár 7. Bp., 1979. 16. (továbbiakban: Dobrovits 1979.)

kép mellett, pl. a nagy *tripus* képét is kifaragták, a sírkövet a most vizsgált csoporthoz tartozónak véljük.)

Az eddig megfigyelt három kép: a küzdelmi jelenet, a *cathedra* és a kocsjelenet – megítélésem szerint – összefüggő, narratív sorozatot alkot. Azt mondja el, hogy a halotti szertartás során lezajlott az *agón* (ahol talán a *Jó* és *Rossz* oldal vívott meg a halott lelkéért); ezt követte a halott öltöztetése és a halotti tor, amelyen az útra készülő is részt vett; majd a – vitathatatlanul alvilági kapcsolatokat idéző – lovak magukkal ragadták a halottat vivő kocsit, a test visszavonhatatlan megsemmisülését jelentő *ustrinum*-hoz.

D) Vadászjelenet

Viszonylag bonyolult, sokalakos jelenet. Értelmezésével a kutatás külön nem foglalkozott, hiszen oly kézenfekvőnek látszott a szimbólum feloldása: az embert „vadászként elejtő halál”²² ábrázolása. Valószínűleg egészen másról van szó.

Általában jobbra tartó, lovon ülő vadászt látunk (4. kép), kezében, nyugodt tartással vadászgerely, de nem emeli dobásra, csak viszi, mintegy annak jeleként, hogy ő a „Vadász”. Lova előtt két vadászkutya. Előttük több állat: szarvas, őz, nyúl. Ezek az állatok sem menekülnek kétségbeesetten, – sőt egy esetben a nyúl, a lovassal szembefordulva ül!²³ – hanem csak poroszkálnak a vadász előtt. Költői kép: „*vadakat terelő juhász!*”

²² Így: Tóth István: A rómaiak Magyarországon. Bp., 1975, 63.

²³ Lh. Maria Lanzendorf, kr. u. 1. sz. Vö.: A. Neumann, CSIR Österreich I. 1 (1967). Taf XXXVI.

4. kép. Vadászjelenet: Aptomarus sírköve,
Maria-Lanzendorf

5. kép. Asztrális szimbólumok: Borbolya
(Walbersdorf) (fotó: Ortolf Harl)

E) Asztrális jelképek

A szóban forgó ábrázolások illetően meghatározása Nagy Lajos 1935-ös disszertációjából, majd annak 1941-es és 1943-as bővítményeiből származik.²⁴ Nagy Lajos véleményét a kutatás egészen 1988-ig egységesen elfogadta, ekkor Nagy Mihály egy egészen más magyarázatot kísérelt meg adni,²⁵ az e körbe sorolt motívumokra. Nagy Mihály érvei, bár néhány esetben megfontolandók, egészében véve nem elfogadhatók. Magam Nagy Lajos értelmezéséhez térek

²⁴ Nagy Lajos: Asztrális szimbólumok a pannoniai bennszülött lakosság síremlékein. *Pannonia* (1935), 19–35. (A továbbiakban: Nagy L. 1935.); UÓ.: Les symboles astraux sur les monuments funéraires de la population indigène de la Pannonie. *Laureae Aquincenses II. Diss. Pann. II*: 11. Bp. 1941. 232. skk. (A továbbiakban: Nagy L. 1941.); UÓ.: Kiadatlan római kori eraviszkusz síremlékek Szentendréről. – Unpublizierte erawiskische Grabdenkmäler der Römerzeit aus Szentendre – *Ulcisia Castra. Arch. Ért.* 1943, 87. skk.

²⁵ Nagy Mihály: Die nordpannonische Gruppe das mit sog. Astralsymbolen verzierten Grabsteine. *Comm. Arch. Hung.* (1988), 93–111. (A továbbiakban: Nagy M. 1988.).

vissza.²⁶ Eszerint az e körbe tartozó észak-pannoniai sírköveken – a Fertő vidékétől a Duna-kanyarig²⁷ – érdemben négy képi elemmel találkozunk: 1. napkorong, 2. holdsarló, 3. csillag és 4. derékszögű „kulcs”.

Ezek a motívumok nagy többségükben az őslakossághoz tartozó polgári személyek sírkövein fordulnak elő, vidéki lelőhelyeken. Tehát nem a Nyugatról ide helyezett katonák síremlékein és nem a katonai táborok körzetében.²⁸ Amennyiben a motívumok egyeznek a katonai viselet tárgyainak díszítményeivel, az a három szimbolikus elem: kör, félkör, derékszög, általános, minden motívikus körben megtalálható mivoltával magyarázható.²⁹

Igen lényegesnek látszik, hogy a sírköveken szereplő személynevek nem köthetők egyetlen konkrét őslakos törzshöz vagy nyelvhez sem; azok között szinte egyenlő arányban találunk a kelta, ill. az illyr névadáshoz kötődő anyagot. Eszerint ezek az *asztrális jelképek az Észak-pannoniai területhez, a terület római hódítás előtti, vaskori lakosságához kötődtek*. A szimbólumok jelentéstartalma felől nemigen lehet kétségünk. A sírkövön ábrázolt Nap, Hold és csillagok képe nem utalhat másra, mint az e világból eltávozott lelkének végső úti céljára (5. kép).

A római sírkövek után most nézzük e terület régebbi leletanyagát is!

A soproni Burgstall 28. tumulusából származó, a bécsi Naturhistorisches Museumban (Inv.-Nr. 35.423) őrzött, 56,5 cm magasságú, grafitozott urnájának nyakán körben a következő ábrázolásokat látjuk (Gallus Sándor leírása): „*két egymással szembe forduló apró zenész, egy adoráló és egy táncoló (?) nő között. Két ló által vontatott kocsi, amelyen egy igen felületesen megrajzolt alak látható. A kocsi mögött kisebb alak. Vadász jelenet, a vadász lovon és vállmagasságban hajításra készen tartott lándzsával. Előtte három kicsi állat (kutyák?), négy közepes magasságú állat, egy szarvas és egy vastag állat, talán bos vagy bison*”³⁰ (6. kép).

Az idézett jelenetsor a következő elemekre bontható:

- a) küzdelmi (verseny) jelenet
- b) kocsijelenet
- c) vadászjelenet
- d) szarvas (?)-csapat

Vizsgáljuk meg ezeket a jeleneteket egyenként!

- a) Küzdelmi (verseny) jelenet

A két, egymással szemben álló zenész szemmel láthatóan nem párdalt énekel, hanem dalnok-versenyt folytat. Küzdenek, jóllehet, nem kard, hanem valami lyra-, lant-, kantele-féle hangszer van a kezükben. A dalnokverseny a klasszikus

²⁶ Vö.: Tóth István: Istenek a Duna partján. Comenius füzetek 3. Székesfehérvár, 1991. 13. skk. Vö. Kákósy László: Egyiptomi és antik csillaghit. Apollo Könyvtár 9. Bp. 1978. 173. (A továbbiakban: Kákósy 1978.).

²⁷ Pl. Sisiu sírköve: Szentendre (Ulcisia Castra), Nagy L. 1941. 234. Fitz 1999. 81. 2. sz.; RIU 923.; Sibulla sírköve: Csákberény, Hampel József: A pannoniai síremlékek áttekintő osztályozása. Arch.Ért. 27 (1907) 298., RIU 1406., Fitz 1999. 81. 3. sz.

²⁸ Vö.: Nagy 1935. és Nagy M. 1988.

²⁹ Nagy M. 1988, 107.

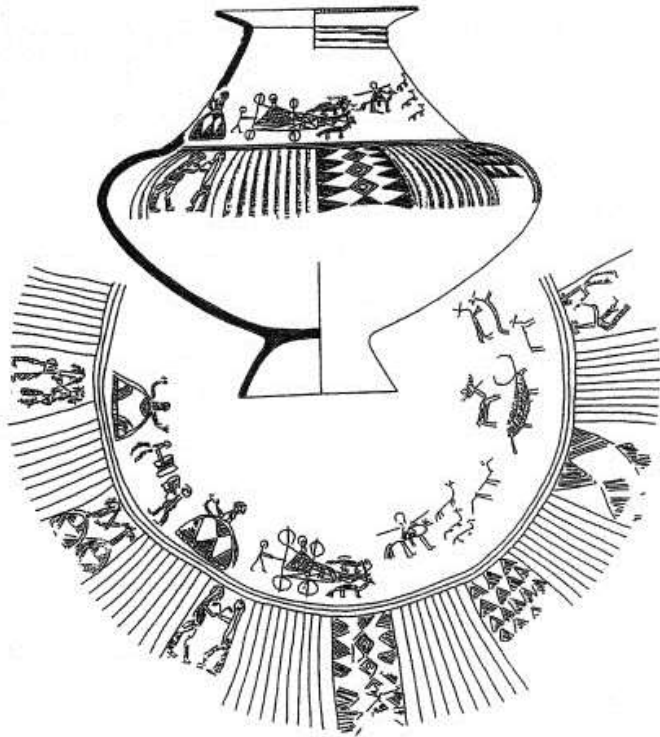
³⁰ Gallus Sándor: A soproni Burgstall alakos urnái. – Die Figuralverzieren Urnen von Sopron-Burgstall. Arch. Hung. 13. Bp., 1934. 9. No. 3. VI.–VIII. t. (A továbbiakban: Gallus 1934.).

antikvitas számos népénél volt a halál-születés-teremtés mítoszok fontos eleme. Kerényi Károly, épp e mitológéma kapcsán utal nyomatékosan, az egymástól nagy távolságban, a „finnugor Északon” és a görög Délen felbukkanó képzetek meglepően hasonlóságára.³¹ Nos, a soproni Burgstall, a Borostyánkő-út mentén, épp félúton fekszik a Baltikum és az Adria világa között, és Gallus Sándor idézett munkájában nagyon erőtejesen hangsúlyozza a burgstalli urnák rajzainak meghatározó északi, „skandináv” kapcsolatait.³²

A kép legjellemzőbb mozzanata azonban, a két zenész mellett álló, két harangszoknyás nőalak. Talán a két küzdő fél segítői? Az egyik *orans* tartásban tárja szét két karját, a másik határozottan a küzdők felé int mind a két kezével. Amennyire a vonalas rajzból ki lehet venni, ez utóbbi biztosan, az adoráló alak, feltehetőleg deréktól fölfelé meztelen. Helyezzük a rajz mellé a borbolyai sírkő gladiátorjelenetét! A négyalakos kompozíció, mindegyik szereplője ugyanazt a gesztust mutatja be, nyilvánvalóan ugyanannak a gondolatnak a kifejezése érdekében...

³¹ Kerényi Károly: Halhatatlanság és Apollón-vallás. Bp., 1984. 375. skk. (továbbiakban Kerényi 1984.), különösen 382.: „Anélkül, hogy a finn mitológiát a görögből vagy a görögöt a finnből akarnók származtatni, lehetlent nem látunk, hogy Kullervo, a csodálatos gyermek és erős szolga, végül is Hermésnek és Dionysosnak mutatkozik: Hermésnek a gulyapusztítással kapcsolatos hangszerkészítésben, Dionysosnak abban, amit a vadállatokkal és ellenségével csinál.” Uő. 1988. 41.

³² Gallus 1934. 21. skk.

6. kép. Hallstatt-kori alakos ábrázolású urna: Sopron-Burgstall.

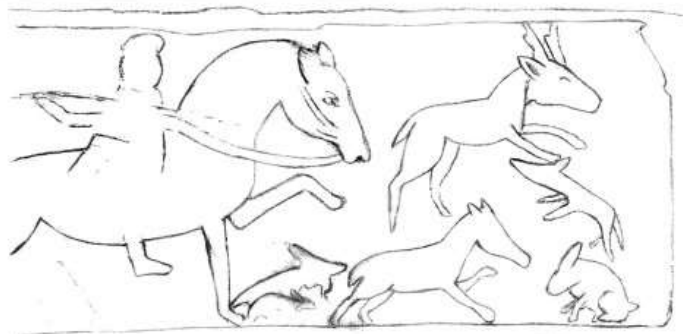
b) Kocsijelenet

Gallus Sándor bizonyítja, hogy a jellegzetesen északi látásmóddal³³ ábrázolt négykerekű kocsin emberalak – és nem situla vagy *omphalos*, stb. – foglal helyet.³⁴ Halotti urnáról lévén szó, amely hitelesen feltárt halomsírból került elő, nehezen gondolhatunk másra, mint a sír halottjára utaló ábrázolásra; azaz a holttestnek a háztól, a halotti torról az *ustrinum* felé történő útjának megjelenítésére. A határozottan függőleges tartásban bemutatott holttest nyilvánvalóan karosszékhez, *cathedrához* rögzítve tette meg a túlvilágra vezető útja földi szakaszát. A négykerekű kocsit két ló húzza, a bakon kocsist nem látunk (ezt bizonyára a kép kicsinysége indokolja), a kocsi mögött egy szolga végez valami – nyilván a kocsi kormányzásával, netán fékezésével kapcsolatos – tevékenységet.

Ismét: helyezzük egymás mellé az urnán látható rajtot, és a pannoniai síremlékek kocsi-jeleneteinek egyikét-másikát...

³³ Részben felül-, részben oldalnézetben.

³⁴ Gallus 1934. 5. II. t.

7. kép. Vadászcenét: Zalabaksa (fotó: Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg)

c) Vadászcenét

Gallus fent idézett leírásával kapcsolatban három megjegyzést tennék. Először is a vadász a gerelyét nem hajtásra készen, hanem nyugodt mozdulattal, a vállára fektetve viszi. Másodsor: előtte két kutya és két „zsákmány állat” látható. Végül: a vadász, a két kutya és a két „zsákmány állat,” – a rajzon világosan elkülönül a tőlük – határozott *spatiummal* elválasztott, öttagú csordától. Ez utóbbi csoportot éppen ezért különálló jelenetnek tekintem.

A jelenet a legmesszebbmenőkig egyezik a római kori sírkövek megfelelő képeivel. A párhuzamként bemutatott nagyon korai keltezésű, hatalmas méretű zalabaksai sírkő³⁵ kezdetleges látásmódjával (7. kép) egészen közvetlen mintakövető gyakorlatot enged feltételezni a Burgstall-i korszak és a római kor első évtizedei között.

³⁵ Lh.: Zalabaksa. Vö.: CSIR Ungarn 2. Kat. Nr. 17.; RIU 285. Mócsy András: Zala megye római kori köemlékeiről. Zalai Gyűjtemény 6 (1976), 27–28.

d) Szarvas-csapat

Fentebb már jeleztük: ezt az öt állatból álló csoportozatot önállóképpnek tekintjük. Úgy véljük, ez az a csapat, amely felé a vadászjelenet két „zsákmány állatát” tereli a lovas alak és a két kutya. Az öt állat közül csak a két nagyobbik látszik többé-kevésbé felismerhetőnek: egy ágas-bogas agancsú szarvas (talán: rénszarvas) és egy nagyszarvú „vastag állat”: egy tulokféle, bizonyára *bos* vagy *bison* (Gallus S.). Érdeemesnek látszik figyelmeztetni rá, hogy az ágas-bogas agancsú szarvas a Kárpát-medencei gímszarvas aligha lehet. Ha pedig valóban rénszarvasról van szó, akkor ez az ábrázolás nyomatékosan aláhúzza a rajzsorozat északi kapcsolatait, amelyeket már Gallus Sándor is hangsúlyozott.

Észak-Európa népeinek csillagismereti hagyományai a sarkcsillag (*Polaris*) közelében lévő csillagokat gyakorta nevezték meg szarvasokként, szarvasborjaként (pl. ez a *Pleiades* lapp neve), amelyek a *Taurusszal* együtt vegyes, szarvat viselő állatokból álló csoportot alkottak.³⁶ Úgy véljük, a burgstalli nagy urna szarvas-bovida csapata ezzel a képzettel állhatott kapcsolatban, így a római kori sírkövek motívumai/ábrázolásai között az asztrális szimbólumok feleltethetők meg neki.³⁷ De akár a homérosi Démétér himnusszal is összevethető ez a kép.

Kanyarodjunk vissza a római sírkövek fentebb felsorolt utolsó képtípusához!

F) A „nagy tripus” / áldozati jelenet (8.a-b kép)

A képtípusnál nem tudunk a burgstalli képsorozatból kiindulni, mivel a rendelkezésre álló anyagban e római kori motívum előzménye nem ismeretes. Pontosabban fogalmazva: képi párhuzammal nem rendelkezünk, de tartalmival igen, – erre a római ábrázolás elemzése után térünk vissza.

Ezt a képet az eddigi kutatás *áldozati jelenetként*, a balkáni halotti lakomaábrázolások *leegyszerűsített* változataként értelmezte. Oroszlán Zoltán, Kuzsinszky Bálint, Nagy Lajos, Nagy Tibor, Erdélyi Gizella és Sz. Burger Alice³⁸ illetően véleményével ellentétben Láng Margit és Arnold Schober képviselte azt a nézetet, hogy a most megvizsgálandó képtípus (bár klasszikus előképek nyomán)

³⁶ L. Honko: Finn mitológia. In: A Tejtűt fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról. Szerk.: Hoppál Mihály. Bp., 1980., 93.

³⁷ Vö.: Kákosy 1978. 173.

³⁸ Oroszlán Zoltán: Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken. Bp. 1918.; Kuzsinszky Bálint: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp., 1939. 79. sk.; Nagy Tibor: Kőfaragás és kőszobrászat Aquincumban. BpR 22 (1971), 115. és 125–126.; Erdélyi Gizella: Kőemlékek. In: Intercisa (Dunapentele-Sztálinváros) története a római korban I. Arch. Hung. 33. Bp., 1954., 64–65.; Sz. Burger Alice: Áldozati jelenet Pannonia kőemlékein. Rég. Füz. II: 5. Bp., 1959. (továbbiakban: Burger 1959.)

sajátos pannoniai fejleményként jelentkeznek.³⁹ Magunk – bár érdemben más kiindulási alapról – ehhez az értelmezési irányhoz kívánunk csatlakozni.

8a. kép. A „nagy tripus”: Solymár

8b. kép. A „nagy tripus”: Szentendre
(fotó: Ortolf Harl)

Az „áldozati jelenet” néven ismert képtípus ugyanazon az észak-pannoniai⁴⁰ területen és ugyanabban az időintervallumban jelenik meg, mint az eddigiekben áttekintett képek. Tehát földrajzilag a Carnuntum – Aquincum közötti Duna-szakasztól déli irányban a Balaton – Intercisa vonalig, időben pedig zömmel az 1. század második felétől a 2-3. század fordulójáig terjedő másfél évszázadban ismerjük a képtípus előfordulását.⁴¹ Mennyiségét tekintve a bemutatott képek

³⁹ Láng 1923–26.; Schober 1926.

⁴⁰ Pl.: Solymár, Soproni Sándor: Einheimische Grabstele mit Hügelgrab- und Wagentdarstellung. In: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens. Veszprém, 1991. 279., Fitz 1999. 74. 1. (fekete-fehér) kép.

⁴¹ Burger 1959. 5. skk.

közül ez a legnagyobb darabszámú; Sz. Burger Alice 1959-ben megjelent katalógusa 76 darabot regisztrált, azóta e szám jócskán emelkedett.

Igen lényeges mozzanat, hogy a sírkövek halottai, mind a feliratokon szereplő személynevek, mind az elhunytakat ábrázoló reliefek egybehangzó tanúsága alapján túlnyomórészt a pannóniai őslakossághoz tartoztak. Az asszonyok viselete megegyezik a fentebb megtárgyalt *cathedra*-jelenetben látottakkal, a személynevek pedig a területre jellemző kevert – tehát az illyr-kelta jellegzetességeket mutatják.⁴² Sajátos példák a névanyagból: *Demiuncus Couci f.*, *Neratus Ursi*, *Otiouna Nemoratta*, *Ael. Dases*, *Ava Macimari f.*, *Dasitas*,⁴³ és hasonlók.

A jelenetet rendszeresen társítják kocsijelenettel, illetve a ló-, lovász-jelenetével.⁴⁴ Látni fogjuk, hogy e képeket mély, belső kapcsolat fűzi össze. Ugyancsak lényeges, hogy a nagy *tripusszal* díszített sírköveken az átlagosnál is sűrűbben fordulnak elő a Dionysosra utaló motívumok: kantharoszból kinövő szőlő-, illetve borostyáninda, szőlőfürt, girland, delfinek.⁴⁵

A szóban forgó jelenet a legösszetettebb az eddig áttekintettek közül, egyszerűsmind a legvariábilisabb is. Maga az alapjelenet egyszerű: egy feltűnően nagyméretű – embermagasságú – *tripust* látunk, rajta vagy öblös üstszerű tál, vagy lapos asztallap kenyérrel, borral, ritkábban gyümölcscsel, sonkával. A *tripus* két oldalán *camillus* és *camilla*, kezükben kancsóval, gyümölcöstállal, stb. – Rendkívül jellemzőek a *tripus* lábai: barokkosan ívelt, ún. *kecskeláb*-formájúak. A különböző lelőhelyekről származó, eltérő keltezésű darabok esetében is oly mértékben hasonlók egymáshoz, hogy azt kell hinnünk: egyetlen központi minta által meghatározott, kötött hagyományt követő ábrázolásról van szó.

Az alapjelenetet sokféle kiegészítő motívum kíséri. *Attis*-figurák, nőalak gyermekkel, kutya, *scrinium*, *cista*, kovácsszerszámok⁴⁶ és rendszeresen, a nagy *tripusszal* azonos képmezőbe komponálva a ló *caloval*, ill. a kocsijelenet. E két utóbbi, gyakran külön képmezőben, a nagy *tripus* alatt vagy fölött jelenik meg, de olyan módon, hogy a két jelenet összetartozása nem lehet kétséges. A mellékjelenetek sokfélesége azt tanúsítja, hogy a főjelenetben nem egyszerű halotti áldozat zajlik. Az embermagasságú *tripus*, amelyre az ahhoz képest törpe-termetű *camillus* és *camilla* csak erőlködve – mintegy „lábujjhegyre állva” – tudja fölhelyezni a bort és kenyeret, önmagában is szimbolikus jelentőségű tárgynak látszik. Nem eszköze, hanem tárgya a képen látható áldozati cselekménynek.

⁴² A kevert névadási gyakorlatról: Szabó Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Bp., 1971., 29–30. (A továbbiakban: Szabó 1971.).

⁴³ Vö. Mócsy 1959. passim.

⁴⁴ Visy 1997. katalógusának 73 darabjából 30 esetben szerepel együtt a két jelenet. Ezen kívül mindössze két esetben (Visy 1997. Nr. 52, 64) fordul elő a vadászjelenet a kocsi mellett.

⁴⁵ Vö. Brelich 1938. 117–119.; Nagy Tibor: Vallási élet Aquincumban. In: Budapest Története I/2. Bp. 1942. 386–463.

⁴⁶ Burger 1959. passim.

Vizsgáljuk meg először magát a *tripust*! Két típust látunk: az egyik esetben félgömb alakú üst nyugszik a három lábbon,⁴⁷ a másikban vaskos *mensa*.⁴⁸

*Így szólt, s társainak meghagyta a fényes Akhilleusz,
hogy nagy háromlábú edényt tegyenek föl a tűzre
s Patrokloszt mossák tisztára a vértől. ...
... majd hogy a víz immár felforr ama fényes edényben,
akkor megmosták, megkenték síkos olajjal;
és a sebekbe kilencéves kenetet töltöttek;
majd kerevetre helyezve, befedték szép puha gyolccsal
főtől lábhegyig, és a fölött hősínű lepellel.*

Homérosz: *Íliász* XVIII. 343–345, 349–353.
Devecseri Gábor fordítása

A halotti kultusszal összefüggésben az üst szolgálhatott akár a halott mosdatásához használt víz forralására (mint pl. az *Íliászban*, Patroklos temetésénél), akár áldozatbemutatáskor az illatos füvek és más füstölőszer (purificatio), elsősorban mirrha és borostyán elégetésére. Az asztallapon látható poharak, kalács, kenyér, gyümölcs, sonka, lehetnek az áldozat szokványos kellékei is.

De ha a *tripus* erősen túlméretezett voltából kiindulva, nem egyszerű szakrális eszközt, hanem szimbólumot látunk benne, akkor más magyarázat is kínálkozik. A *tripusra* helyezett félgömb alakú üst a görög mitológiában az az eszköz volt, amelyben a titánok megfőzték az ifjú Dionysos szétszagattott testének darabjait⁴⁹. A gyilkos titánokra lesújtó Zeus, a gyermek maradványait Apollónnak adja, „aki a Parnassosra vitte és a saját háromlábja mellé helyezte Delphoiban” (Kerényi) azokat. – A történet másik, Diodóros Siculus által elbeszélte változatában „az első Dionysos, Démétér fia testének megfőzött darabjai bekerültek a Földbe... ezen pedig a szőlőtöke keletkezését kell érteni.” (Kerényi) Megint más változat szerint „az isten megfőzött tagjai – egyetlen kivétellel – elégték, s a hamuból keletkezett a szőlőtöke” (Kerényi).

Dionysos, Démétér (esetleg Perszephoné) fia, maga a bor, anyja pedig maga az áldozati kalács. Ezt a két áldozati ajándékot látjuk leggyakrabban az immár *mensá*vá alakított *tripuson*. Az istent megölték, de kenyér és bor formájában új életre támadt. – Ezt a titkot rejtette a nagy *tripus*.

Ha most ehhez hozzátesszük, hogy a *tripus*jelenet mellett leggyakrabban *Attist*, *Kybele* meghaló és feltámadó kedvesét ábrázolták,⁵⁰ hogy a bor és kalács

⁴⁷ Pl.: Burger 1959. 2, 30, 35, 36, 56. sz.

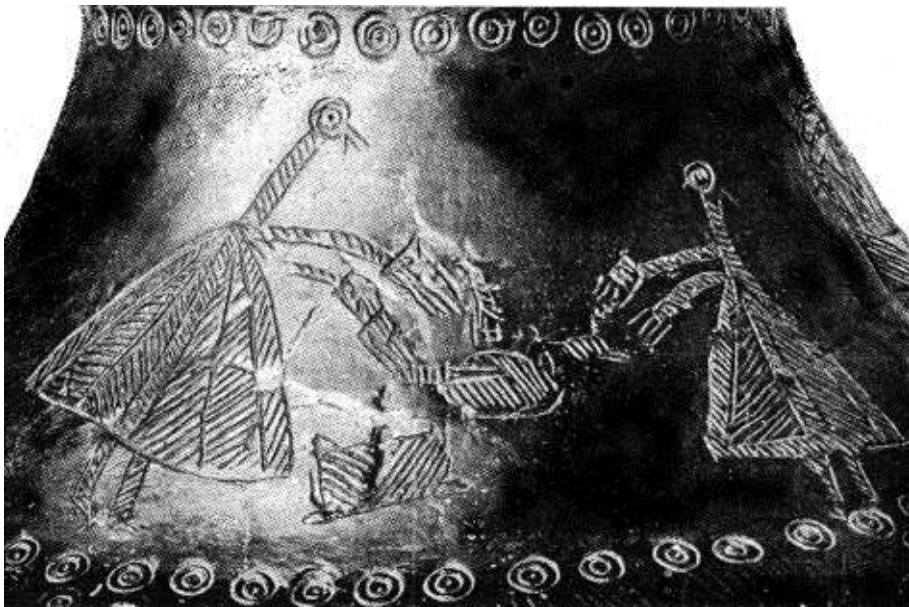
⁴⁸ Burger 1959. passim

⁴⁹ Kerényi 1977. 166–167. (A szövegben következő idézetek innen származnak.)

⁵⁰ Burger 1959. passim.

mellett felbukkanó alma Dionysos,⁵¹ a disznó-sonka Démétér jelképe,⁵² továbbá, hogy egy esetben a félgömbalakú üst mellett ezt a meglehetősen rejtélyes verstöredéket olvassuk: „os(s)a Demiunci lib(o)”,⁵³ akkor megerősítve látjuk iménti feltételezésünket. A nagy *tripus* nem más, mint Dionysos és persze a dionysosi életet élő ember halálának és feltámadásának jelképe, annak megerősítése, amit Brelich Angelo így fogalmazott meg az 1938-as, korszakalkotó tanulmányában: „*Aquincum tele van Dionysosszal*”.⁵⁴

Ezen a pontot találjuk meg a jelenet Hallstatt-kori előzményét! A soproni Váris-hegy 3. számú tumulusának nagy urnáján ui. áldozati jelenet látható.⁵⁵ Gallus Sándor leírása: „*A pontos fénykép alapján az eddigi tévesen értelmezett jelenet tisztán érthetővé válik. A baloldali alak egyik kezével az áldozati állat két hátsó lábát összefogva, a másik kezével belemártja a kést. A kés egyenes. A vele szemben álló alak ez alatt az állat fejét tartja szarvánál fogva. Az állat talán a földön fekvő gondolandó, de lehet, hogy az oltár fölé tartják. Talán kecske, tekintettel arra, hogy elég kicsi és szarva van.*”⁵⁶

9. kép. Áldozati jelenet: Sopron-Váris-hegy

⁵¹ Kerényi 1977. 166.

⁵² Hegyi Dolores: Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe. Bp., 2002., 64–65.; Szabó 1971., 68.; J. G. Frazer: Az aranyág. Bp., 1965., 265. sk. [új kiadás: Bp., 2002.].

⁵³ Tóth István: The Remains of the Cult of Magna Mater and Attis in Pannonia (Catalogue). Specimina Nova 5 (1989) 104. Kat. No. 98., irodalommal. Fitz J. In: RIU 1224.

⁵⁴ Brelich 1938., 116.

⁵⁵ Gallus 1934., 15. sk. No. 7., XVI–XVIII. t.

⁵⁶ Gallus 1934., XVII. t. 2. kép.

Az áldozat tárgya valóban „*elég kicsi és szarva van*”. De nem állat! Hanem gyermek! Egy meztelen, fején szarvakat viselő (isten)ember-gyermek. Ha állat lenne, „mellső lábai” éppolyan hosszúak volnának, mint a „hátsók”. Ezek viszont nem „mellső lábak”, hanem az elnagyoltan ábrázolt gyermek rövid kezei (9. kép). Szarva pedig azért van, mert Démétér (vagy más elbeszélés szerint Persephoné) fia – Dionysos – szarvakkal a fején született.

Ezek után már nem csodálkozhatunk rajta, hogy az egyik római kori reliefen – lelőhelye: Baracska – a nagy *tripus* mellett egy hosszúruhás nőalak vezet kézen fogva egy ruhátlan gyermeket, akinek a fején két tömpe szarv ékeskedik.⁵⁷ A sírkő felirata pedig e szavakkal kezdődik: *Ave Basse!* Azaz (a sír Licinius Bassus nevű halottjához szólván): „*Élj boldogan, Bassus!*”

A Sopron-várisi urnán az áldozati jelenet mellett, égnek emelt karral adoráló, vagy őrjögő (a kettő egy és ugyanaz) nőalakok csoportja a Dionysost kísérő női hármasságok⁵⁸ bármelyike lehet, míg a lovas, a különálló vezető-kocsis ugyanúgy várja az alvilági útra induló áldozatot, mint a római kori sírköveken a nagy *tripus* mellett feltűnő *calo*, a felnyergelt lóval.

Értelmezési kísérlet

A fent kifejtettek alapján úgy látjuk: a Sopron környéki Hallstatt-kori urnákon egy összefüggő, narratív képsorozatot látunk a Kr. e. 7. századi helyi arisztokrácia túlvilág-képzeteivel kapcsolatban.⁵⁹ Ezek a képzetek több forrásból táplálkoztak: északi, skandináv elemek éppúgy megtalálhatók bennük, mint déli, itáliai, illetve balkáni motívumok.

A történet a halotti lakomával kezdődik, ahol a tor pompáját az agón, adott esetben a dalnokverseny emeli. Érdeemes ismét utalunk rá – Kerényi Károly nyomán – hogy az északi mitológiák (Kalevala, Edda) éppúgy ismerik ezt a mozzanatot, mint a déliek.⁶⁰ A lakomán maga a halott is részt vett – mint azt már Brelich Angelo is megállapította a *cathedra* ábrázolásokról,⁶¹ – majd a ravatalul szolgáló *cathedrát* kétlovas kocsira helyezték. A ló alvilági szerepét többek között Dobrovits Aladár mesteri esszéjéből ismerjük részletesen.⁶² A kocsi az *ustrinum*hoz vitte a *cadavert*. Ott a test elporladt, a lélek kiszabadult.

A skandináv Észak nagy költője így adja ezt a gondolatot a Gomböntő – történet lélekvezetőjének – szájába:

„Gödröd, koporsód mélye fogad.

⁵⁷ Schober 1926., 250.; Fitz J. In: RIU 1385.

⁵⁸ Kerényi 1977., 166–169.

⁵⁹ Vö.: Bóna István nézetét: 1. jegyzet.

⁶⁰ Kerényi 1984., 375–377.

⁶¹ Brelich 1938., 117.

⁶² Dobrovits 1979., 11–14.

Lent nyúvek emésztik húsoadat.
Az én dolgom, s ez a munka kerget,
Hogy a mesterhez röpitsem lelked.”

Henrik Ibsen: Peer Gynt, V. felvonás
(Hajdu Henrik fordítása)

A Gomböntő a keresztútnál állja Peer Gynt útját. Az *ustrinum* is keresztút, innen az út már kétfelé ágazik. A test a földbe kerül, por vagy csont formájában, ott pedig új élet: bor és kalács születik belőle. A halhatatlan lélek útja pedig a csillagok közé vezet. A „nagy vadász”, az Orion, és két kutyája a *Canis maior* és a *Canis minor* tereli a bikát (*Taurus*) és a nyulat (*Lepus*) maga előtt, a Polaris-környéki csillagok *szarvascsapata* felé. A cél nyilvánvaló: a Vadász az újonnan érkező lelket a nagy égi nyájhoz, ha úgy tetszik: az örök vadászmezőkre, a soha le nem nyugvó *circumpolaris* csillagok csoportja felé hajtja.

Úgy látszik: a Kr. e. 7. századi túlvilágkép megélte a római kort. Persze, átalakult időközben, bővült is, szűkült is tartalmában. A kelta-kor nyilvánvalóan erősítette a görög kapcsolatokat, de azok nem idegen elemként, hanem szerves folytatásként rakódtak rá a már meglévő Hallstatt-kori, homéroszi-hésziodoszi előzményekre. De az ábrázolási sémák rendkívül szívósan őrizték eredeti állapotukat. Az *agón* négy szereplője, a *kocsijelenet*, a *vadászjelenet* apró részletei nagyon pontosan ismétlődnek még a 7–8 évszázaddal későbbi köreliefeken is. Erősen átfogalmazott formában az *asztrális szimbólumok* is megvannak (10. kép).

E hagyomány megőrzése minden bizonnyal nem egyszerűen passzív, *mintakönyvi* kérdés volt; ilyen hosszú időn keresztül egy ilyen rituális hagyomány fenntartása nem történhetett volna meg aktív emberi közreműködés nélkül. Úgy véljük, az Észak-pannoniai őslakosság hagyományos társadalmában lenniük kellett „olyan népi tisztségviselőknél, akik a temetések körül alkalmilag vagy rendszeresen eljárnak, tevékenykednek”,⁶³ azaz *funerátoroknak*. E funkció gyakorlója egyben az adott közösség „közösségi emlékezetének” is fenntartója, énekmondója, „*rapsodosa*” kellett, hogy legyen, aki az ősök tudását, mitikus képzetait, csillagismereti hagyományait is továbbadta az új nemzedékeknek. Forrásaink minderről – természetesen – semmit sem tudnak; a római tudósítások a pannon „*regősök csacsogó énekénél*”⁶⁴ lényegesebbnek ítélt dolgokról sem tesznek említést.

⁶³ Dankó I., In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Bp., 1979., 231. A Hallstatt-kori temetésrendezők létéről, szerepéről ld.: Fekete Mária: Koravaskori kincsleletek mint vallástörténeti források. *Specimina Nova* 15 (1999) 41., további irodalommal. Ehelyütt is megköszönöm feleségemnek, Fekete Máriának a dolgozat őskori vonatkozásaival kapcsolatos sokoldalú segítségét.

⁶⁴ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. A magyarok cselekedeteiről. Előbeszéd. Pais Dezső fordítása. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk.: Györffy György. Bp., 1975., 135.

Végezetül maradt még egy olyan kérdés, amelynek feltevését nem lehet megkerülni: Lehet-e bármilyen etnikai következtetésre jutni az elmondottak alapján? Úgy véljük, lehet, de természetesen csak igen komoly fenntartásokkal. Az a vallási hagyomány, amelyet a fent mondottakban körüljártunk, nem azonosítható egyértelműen sem a mediterrán: itáliai, görög, sem a kelta, sem az ismert illyr balkáni világ hagyományaival, jóllehet mindegyikhez vezet belőle egy-két szál. A Kárpát-medence mindenkor „Európa három történelmi régiójának”⁶⁵ metszéspontjában, az e három régióból érkezett kulturális hatások találkozási zónájában feküdt.

⁶⁵ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Bp., 1983.

10. kép. Római kori halotti szimbólumok a burgstalli fríz képsorát követve

Úgy gondoljuk: az a „rejtélyes” pannon nép – amelynek nyelvi hagyatékát Peter Anreiter⁶⁶ az illyrtől és a keltától egyaránt a közelmúltban különítette el –, lehetett az az etnikum, amely e „hármás határ” népeként, évezredek óta kereskedett borostyánkővel a Baltikum és Kréta/Egyiptom között. Ez a nép volt az, amely – éppen a Borostyánkő-út révén – kapcsolatban állt az archaikus görögséggel és az etruszokkal egyaránt, és amely nem csak a mediterrán világ csillagászati ismereteit, hanem a közép-germániai (Saale-vidék) területek hasonló hagyományait is megismerte és a saját túlvilágképzeteiben kumulálni tudta. A soproni Burgstall népe – e se nem kelta, se nem illyr – pannonokkal azonosítható etnikum; akiknek túlvilág-képzetei a római Pannonia őslakos népének fejében és lelkében még szinte változatlan tartalommal éltek tovább.⁶⁷

Rövidítve hivatkozott folyóiratok, évkönyvek és kötetek

Ant. Tan.	Antik Tanulmányok
Arch. Ért	Archaeológiai Értesítő
Arch. Hung.	Archaeologica Hungarica (Budapest)
BpR	Budapest Régiségei
Comm.Arch.Hung.	Communicationes Archaeologicae Hungariae
CSIR	Corpus Signorum Imperii Romani
Diss. Pann.	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts
Rég. Füz.	Régészeti Füzetek (Budapest)
RIU	⁶⁸ Die Römischen Inschriften Ungarns. 1972-
RTÉ	Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve
WAB	Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (Eisenstadt)

⁶⁶ Peter Anreiter: Die vorrömischen Namen Pannoniens. *Archaeolingua* Ser. Min. 16. Bp., 2001.

⁶⁷ A Szerkesztőség ezúton mond köszönetet Gabrieli Gabriella régésznek (Soproni Múzeum) a képanyag összeállításában nyújtott segítségéért.